

Donatorerna och vetenskapen

Mötet mellan medicinsk expertis och borgerlig filantropi inom Florinska kommissionen och Samfundet Folkhälsan i svenska Finland 1911–1939

I början av 1910-talet utvecklades läkarvetenskapen snabbt. Viktiga upptäckter om bakteriers och andra mikroorganismers inverkan på den mänskliga hälsan, vaccin och nya behandlingsmetoder skapade förutsättningar för en stark tro på den medicinska vetenskapens möjligheter att förbättra det mänskliga släktets livsvillkor. Tiden kännetecknades därför av en optimistisk syn på medicinens och vetenskapens möjligheter. Den tilltagande professionaliseringen av läkarkåren innebar också att den medicinska expertisen fick en allt synligare roll i samhället.¹ Samtidigt fanns det många som upplevde både den politiska och den kulturella situationen för den svenskspråkiga befolkningen i Finland som bekymmersam. Inom medborgarsamhället uppstod flera föreningar och organisationer som inriktade sig på arbete för den svenska befolkningens framtid. Svenska landsmålsföreningen i Finland som bildades 1874 var en av de första, och därefter tillkom bland annat Svenska folkskolans vänner 1882, Svenska litteratursällskapet i Finland 1885, Svenska folkpartiet och Föreningen Brage 1906 samt Svenska Finlands folkting 1919. Dessa organisationer började också samla ihop ett ekonomiskt kapital tack vare gåvor och donationer från allmänheten.²

1. Om attityder till läkarvetenskapen och hälsovård i början av 1900-talet, se till exempel W.F. Bynum, 'The rise of science in medicine, 1850–1913', W.F. Bynum et al. (eds), *The Western Medical Tradition 1800 to 2000* (New York 2006), s. 111–246.
2. Max Engman, *Språkfrågan. Finlandssvenskhetens uppkomst 1812–1922*, Finlands svenska historia 3, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland (SSLS) 702:3 (Helsingfors 2016), s. 224–235, 213, 379, 382.

VERTAISARVIOITU
KOLLEGIALT GRANSKAD
PEER-REVIEWED
www.tsv.fi/tunnus

En av de organisationer som i början av 1900-talet fick ta emot ekonomiska bidrag från allmänheten var Svenska litteratursällskapet i Finland (härefter litteratursällskapet) som arbetade för den svenska litteraturen och det svenska språket i Finland. Från och med år 1911 kom sällskapet emellertid också att ta emot flera donationer avsedda för medicinsk forskning om den svenska befolkningen i Finland samt hälsofrämjande insatser bland densamma. Dessa gåvor förvaltades av en särskilt tillsatt kommitté inom litteratursällskapet, den så kallade Florinska kommissionen. Kommittén, som bestod av representanter för litteratursällskapets styrelse samt av särskilt utsedd medicinsk expertis, verkade inom litteratursällskapet från 1911 fram till 1921. Då överfördes merparten av de donationsmedel som litteratursällskapet dittills fått motta för medicinska ändamål till ett nybildat samfund. Också den nya organisationen, som fick namnet Samfundet Folkhälsan i svenska Finland, tog emot donationer och gåvor från allmänheten till förmån för verksamheten.³

Avsikten med den här uppsatsen är att undersöka samarbetet mellan den medicinska expertisen i Florinska kommissionen och Folkhälsans styrelse samt de privata donatorer som finansierade verksamheten genom större penninggåvor och donationer under tiden 1911 till 1939. Vilka var de mål och metoder som de medicinska experterna ville understöda inom ramen för de båda organisationerna och hur konfronterades dessa med donatorernas önskemål om hur deras pengar skulle användas? För enkelhetens skull beskrivs här samtliga medlemmar i Florinska kommissionens och Folkhälsans styrelser som ”medicinska experter” även om en del av dessa personer i praktiken saknade medicinsk utbildning. Denna generalisering motiveras av att dessa personer, trots att de var lekmän inom medicinen, ändå i det här sammanhanget agerade inom ledningen för en medicinsk expertorganisation, vilket gör det befogat att utgå ifrån att de gjorde sitt bästa för att fatta beslut på basis av tillgänglig medicinsk och vetenskaplig kunskap. Då det gäller donatorerna avses i den här kontexten personer som före 1939 överlätit sådana gåvor till Florinska kommissionen eller Folkhälsan som förvaltas (eller tidigare förvaltats) i en separat fond som försetts med donationsvillkor eller föreskrifter om hur medlen ska

3. Ann-Gerd Steinby, *Sjuttiofem år för folkhälsan. Samfundet Folkhälsan 1921–1996* (Helsingfors 1998), s. 5–16.

användas.⁴ Mindre penninggåvor utan särskilda donationsavtal beaktas därför i detta sammanhang inte, eftersom det sällan går att finna några utförligare uppgifter om givarnas önskemål beträffande sådana gåvors användning.

Bland den medicinska expertisen i ledningen för de båda organisationerna fanns under denna tid flera personer som intresserade sig för ärftlighetsforskning och för de då relativt nya medicinska specialområdena rashygien och eugenik. Med hjälp av en diskussion om det sätt på vilket kunskap förändras när den cirkulerar genom olika sammanhang och kontexter är det därför min avsikt att i den här uppsatsen undersöka vad som hände när den medicinska expertisen och det privata kapitalet gjorde gemensam sak i språkfrågan och på vilket sätt detta i längden påverkade det finlandssvenska folkhälsoarbetet.

Undersökningen baserar sig på källor ur de båda organisationernas arkiv.⁵ Florinska kommissionens arkiv med bland annat mötesprotokoll och donationsbrev har tidigare inte varit tillgängligt för forskning. För den här uppsatsen har dess innehåll därför för första gången kunnat användas i sin helhet.⁶ Folkhälsans arkiv har tidigare upplåtits endast för en handfull forskare i begränsad omfattning.⁷ För den här

-
4. Dessa fonder finns förtecknade i Susanna Kullberg, 'Samfundet Folkhälsans fonder', Anne-Mo Rundt (red.), *Av hela vårt hjärta. Människorna bakom Folkhälsan 1921–2011* (Helsingfors 2011), s. 100–135; Steinby, *Sjuttiofem år för folkhälsan*; Kullberg, 'Samfundet Folkhälsans fonder'. De donationer som tillfallit Florinska kommissionen finns även beskrivna av i Bo Finne, *Donatorernas bok. Människorna bakom fonderna i Svenska litteratursällskapet i Finland*, SLS 733 (Helsingfors 2010).
 5. Florinska kommissionens (FK) arkiv och Samfundet Folkhälsan i svenska Finlands (FH) arkiv, Samfundet Folkhälsan, Helsingfors.
 6. Tidigare litteratur om Florinska kommissionen: Markku Mattila, 'Det får inte finnas dåliga svenskar i detta land! Rasbiologi och rashygien som vapen i språkstridens Finland', Mats Wickström & Charlotta Wolff (red.), *Mångkulturalitet, migration och minoriteter i Finland under tre seklar*, SLS 803 (Helsingfors 2016), s. 278–283; Markku Mattila, *Kansamme parhaaksi. Rotuhygienia Suomessa vuoden 1935 sterilointilakiin asti*, *Bibliotheca Historica* 44 (Helsinki 1999); Sofia Storbacka, 'Hälsan, folkets dyrbaraste egendom. Florinska kommissionens undersökningar av svenskspråkig befolkning i Tenala socken, Malax socken och Borgå landsförsamling 1911–1923', opublicerad avhandling pro gradu, Institutionen för filosofi, historia, kultur- och konstforskning, Helsingfors universitet (2017).
 7. Tidigare forskning om Samfundet Folkhälsan (forskare som haft tillgång till samfundets arkiv): Sophy Bergenheim, 'Cherishing the health of the people. Finnish non-governmental expert organisations as constructors of public health and the people', Johannes Kananen, Sophy Bergenheim & Merle Wessel (eds), *Conceptualising Public Health. Historical and Contemporary Struggles over Key Concepts* (London & New York

uppsatsen har emellertid också detta arkiv varit tillgängligt i sin helhet. Uppsatsen kompletterar därför med hjälp av tidigare outnyttjat källmaterial den tidigare forskningen om de båda organisationerna och deras förhållande till eugeniken och de rashygieniska idéer som förekom i början av 1900-talet.⁸

Filantropi, rashygien och kunskaps-cirkulation

Inom den vetenskapshistoriska forskningen har man redan under en tid fäst uppmärksamhet vid det sätt på vilket vetenskaplig kunskap cirkulerar i samhället och konfronteras med andra typer av kunskaper och erfarenheter. Detta visar hur flytande gränsen egentligen är mellan vetenskap och allt det andra som människor kan och känner till, vet eller tror sig veta. Kunskapshistorisk forskning intresserar sig därför inte bara för det som ryms inom en nutida västerländsk syn på vad som är vetenskap utan granskar också de processer som gör att olika ämnen eller kunskaper börjar betraktas som ”vetenskap” (med all den tyngd och trovärdighet som detta medför) medan andra kunskaper, som tidigare betraktats som legitim vetenskap, så småningom förlorar denna status. Kunskapshistorisk forskning intresserar sig därtill också för all den kunskap och erfarenhet som inte faller inom vetenskapens områden. Exempel på detta kan vara jordbrukares, hantverkares och sjömäns praktiska kunskaper om växter, material och naturförhållanden, en läkares kännedom om sina patienter eller en samhällsdebattörs kännedom om de sociala förhållandena i ett samhälle. Sådan kunskap inhämtas ofta genom erfarenhet och den cirkulerar inte sällan muntligen.⁹ Kunskapshistoria studerar alltså hur både vetenskaplig och icke-vetenskaplig kunskap cirkulerar i samhället och genom olika historiska, kulturella, politiska, ekonomiska, sociala och

2018), s. 101–118. Se även Folkhälsans egna publikationer som dock saknar källhänvisningar: Anne-Mo Rundt (red.), *Av hela vårt hjärta. Människorna bakom Folkhälsan 1921–2011* (Helsingfors 2011); Steinby, *Sjuttiofem år för Folkhälsan*.

8. Artikelförfattaren är verksam som forskare vid Samfundet Folkhälsan.

9. Se till exempel Johan Östling, ”Vad är kunskapshistoria”, *Historisk Tidskrift* 135:1 (2015), s. 109–119; Johan Östling & Davi Larsson Heidenblad, ’Cirkulation – Ett kunskaps-historiskt nyckelbegrepp’, *Historisk Tidskrift* 137:2 (2017), s. 269–284; Peter Burke, *What is the History of Knowledge?* (Cambridge 2015), s. 1–15; Johan Östling et al., ’The history of knowledge and the circulation of knowledge. An introduction’, Johan Östling et al. (eds), *Circulation of Knowledge. Explorations in the History of Knowledge* (Lund 2018), s. 9–36.

geografiska kontexter samt hur kunskapen förändras under denna process. Med tanke på det tema som denna uppsats behandlar är den kunskapshistoriska infallsvinkeln givande av två skäl. Dels tillhandahåller den en tolkningsram som förklarar hur de rashygieniska idéer som uppfattades som vetenskap vid början av 1900-talet med tiden förlorade denna status, dels kan den också hjälpa till att synliggöra det sätt på vilket utomvetenskapliga faktorer såsom politik eller i detta fall, ekonomi och filantropiska strävanden, kan ha en inverkan på frågor som i första hand uppfattas som vetenskapliga.

Precis som många andra samhällsområden påverkades även det medicinska fältet i Finland av det språkpolitiska klimatet i början av 1900-talet. Den politiska och kulturella debatten färgades av språkstriden och ett växande inflytande från det finska språket och den finska kulturen. Lantdagsreformen 1906 hade inneburit att de svenskspråkiga förlorade en del av sitt politiska inflytande. I den gamla lantdagen hade de svenskspråkiga haft majoritet i två av de fyra stånden, men efter reformen som innebar att lantdagsmännen valdes enligt principen ”en man, en röst”, kunde de svenskspråkigas nybildade parti Svenska folkpartiet endast räkna med ett medeltal på tolv procent av rösterna under perioden 1907–1917. På det kulturella planet ökade den finskspråkiga tidningspressens inflytande och olika kulturella kampanjer såsom den stora namnförfinskningkampanjen år 1906 när tiotusentals personer förfinskade sina efternamn, ingav också en känsla av att svenskans kulturella betydelse höll på att krympa. Samtidigt visade också statistiska siffror att den svenskspråkiga befolkningens antal i förhållande till den finskspråkiga höll på att minska. En sjunkande nativitet, emigrationen, samt en potentiell förfinskning av den svenska landsbygdsbefolkningen som flyttade till städer och tog anställning vid fabriker var fenomen som enligt många samtida hotade hela den finlandssvenska befolkningens framtid och livskraft.¹⁰

För att finna lösningar på dessa problem vände sig en del av de samtida till rashygieniska idéer och eugenik. Detta var vid denna tid ännu ett relativt nytt område inom medicinen som dock snabbt höll på

10. Tore Modeen, 'Utformningen av finlandssvenskarnas konstitutionella status 1917–19', Max Engman & Henrik Stenius (red.), *Svenskt i Finland 1. Studier i språk och nationalitet efter 1860*, SLS 511 (Helsingfors 1983), s. 98–107; Engman, *Språkfrågan*, s. 364–369, 393–403.

att få allt fler förespråkare runt om i Europa och Amerika. Den första internationella konferensen kring ämnet arrangerades i London 1912 och lockade 400 deltagare från tolv olika länder. Ett av de första tecknen på att rashygieniska idéer också höll på att vinna genklang hos forskare i Finland var enligt Marjatta Hietala ett föredrag av läkaren Robert Ehrström som publicerades 1908.¹¹ Ehrström kom även att tillhöra Florinska kommissionen från och med 1915.¹²

Samtidigt som de rashygieniska idéerna började sprida sig i Finland fortsatte den tudelning av medborgarsamhället på grund av språk som redan hade börjat under slutet av 1800-talet.¹³ I en tid när även affärsvärlden och näringslivet på ett allt tydligare sätt höll på att delas upp enligt språkgränserna till ett ”finskt” och ett ”svenskt” kapital,¹⁴ kanaliseras därför en del av avkastningen från det språkpolitiskt indelta kapital som genererades inom näringslivet till allmännyttiga organisationer och projekt på varsin sida om språkgränsen. År 1908 grundades exempelvis Svenska kulturfonden som började ta emot gåvor och testamentariska donationer till stöd för den svenska kulturen i Finland och 1917 bildades Stiftelsen för Åbo Akademi som på kort tid lyckades samla in det kapital som behövdes för att år 1919 inleda undervisningen vid detta helt svenskspråkiga universitet.¹⁵

Inom ramen för Florinska kommissionen och Folkhälsan förenades de medicinska experterna och donatorerna av en förhoppning om att den medicinska vetenskapen och hälsovården skulle kunna erbjuda lösningar på de problem som den svenska befolkningen i Finland stod inför. Det tidiga 1900-talets donatorer handlade i allmänhet utifrån

-
11. Marjatta Hietala, 'Rotuhygieniä', Marjatta Hietala, Aira Kemiläinen & Pekka Suvanto (toim.), *Mongoleja vai germaaneja – rotuteorioiden suomalaiset*, Historiallinen Arkisto 86 (Helsinki 1985), s. 111–147. Hietala hänvisar till Robert Ehrström, 'År rasdifferensen af betydelse för frekvensen af de funktionella neuroserna i landet?', *Finska Läkarsällskapets Handlingar* 2:1908, s. 527–537.
 12. FK protokoll 19.1.1915 (A:3), Folkhälsans arkiv, (SLSA 1380 A.3), Svenska litteratursällskapet i Finland (SLS), Helsingfors.
 13. Om föreningslivets och medborgarsamhällets utveckling i Finland, se Henrik Stenius, *Frivilligt, jämlikt, samfällt. Föreningsväsendets utveckling i Finland fram till 1900-talets början med speciell hänsyn till massorganisationsprincipens genombrott* (Helsingfors 1987).
 14. Marko Paavilainen, *Kun pääomilla oli mieli ja kieli. Suomalaiskansallinen kielinationalisismi ja uusi kauppiaskunta maakaupan vapauttamisesta 1920-luvun alkuun* (Helsinki 2005), s. 34–39.
 15. Engman, *Språkfrågan*, s. 224–235, 213, 379, 382.

en syn på förhållandet mellan privat vinning och allmän nytta som hade sina rötter i 1700-talets borgerliga ekonomiska diskussion och en ännu äldre västerländsk kristen tradition. Enligt det ekonomiska nyttotänkande som utvecklats i 1700-talets teologi hade Gud skapat både naturen och samhället för att vara till nytta för människan. För att samhällsmaskineriet skulle fungera hade därför den enskilda människan blivit skapad med en given uppgift i samhället och tilldelats såväl de andliga som de materiella resurser som behövdes för att fullgöra denna uppgift. Av en god människa förutsattes därför att hon förvaltade de andliga och ekonomiska tillgångar som hon hade fått av Gud på ett sätt som inte bara gagnade den egna vinningen utan även gynnade samhället som helhet. En aktiv strävan efter ekonomisk vinning uppfattades därför under 1700-talet som ett uttryck för sniken egoism. En god människa förväntades dela med sig av sitt överflöd till förmån för samhället och det allmänna bästa.¹⁶

Även om man under 1800-talet i enlighet med den ekonomiska liberalismens, Adam Smiths och John Stuart Mills tankar började uppfatta den enskilda individens strävan efter ekonomisk vinning som någonting positivt för samhället förblev ekonomiska vinster ändå alltid misstänkta ur en moralisk synvinkel. Privata vinster framstod emellertid, såsom David Tjeder visat, som mer acceptabla om de samtidigt genererade medel för allmännyttiga satsningar och välgörenhet av olika slag. Även om nya ideal om *the self-made man* delvis slog igenom i den offentliga diskursen, fortsatte industriledare och affärsmän därför att odla bilden av en altruistisk medborgerlighet till förmån för den allmänna samhällsnyttan genom filantropi och donationer till välgörenhet.¹⁷ Omtyckta områden för det filantropiska arbetet ända sedan medeltiden var utbildning, vård och fattighjälp.¹⁸

-
16. Ilkka Paloluoto, 'Hyödyllinen luomakunta. Hyötyajattelun maailmankuvalliset perusteet 1700-luvun Ruotsin valtakunnassa', Juha Manninen & Ilkka Paloluoto, *Hyöty, sivistys, kansakunta. Suomalaista aatehistoriaa* (Oulu 1986), s. 53–54. Om den västerländska välgörenhetstraditionen under medeltiden, se även Scott Davis, 'Philanthropy as a virtue in Late Antiquity and the Middle Ages', Jerome B. Schneewind (ed.), *Giving. Western Ideas of Philanthropy* (Bloomington 1996), s. 1–23; Suzanne Roberts, 'Contexts of charity in the Middle Ages: Religious, social, and civic', Schneewind (ed.), *Giving*, s. 24–53.
17. Kathleene Kete, *Making Way for Genius. The Aspiring Self in France From the Old Regime to the New* (New Haven 2012), s. 1–22; David Tjeder, *The Power of Middle-Class Masculinities 1800–1900* (Stockholm 2013), s. 140–143, 148–157, 211–213.
18. Roberts, 'Contexts of charity in the Middle Ages', s. 24–53.

Vilka specifika idéer eller orsaker som motiverade de enskilda donatorerna som skänkte av sina tillgångar till Florinska kommissionen och Folkhälsan är ofta svårt att avgöra. Ett donationsbrev är i första hand ett juridiskt dokument och innehåller därför inte sällan mycket utförliga anvisningar om hur de donerade tillgångarna ska förvaltas, fördelas och användas. Däremot tillhandahåller donationsavtal sällan någon utförlig förklaring till varför donatorn velat uppställa just dessa villkor. Så länge det saknas brev, dagböcker eller andra personliga handlingar som kan belysa den enskilda donatorns avsikter är det inte lätt för en historiker att sluta sig till vilka motiv eller önskningsar som motiverat en donation till allmännyttiga ändamål. Men denna situation gäller ofta också de personer som utsetts att förvalta en donation. Om donatorns intentioner eller önskningsar inte närmare preciserats i donationsbrev eller andra handlingar lämnar det utrymme för tolkningar och mer eller mindre informerade gissningar från den förvaltande organisationens sida. I det här sammanhanget undersöker jag därför främst hur experterna inom Florinska kommissionen tolkade donationsavtal och gåvobrev. Med ledning av den knappa information som finns i donationshandlingarna presenterar jag också några möjliga tolkningar kring donatorernas avsikter. Denna del av ämnet måste ändå lämnas utan ett heltäckande svar eftersom jag inte haft tillgång till källor som belyser donatorernas personliga motiv på ett utförligare sätt.

Florinska kommissionen – donatorns eller experternas idé?

Den donation som lade grunden för Florinska kommissionen var en gåva på 100 000 mark som Svenska litteratursällskapet fick ta emot av fröken Jenny Florin den 25 april 1911. Enligt gåvobrevet skulle fondens avkastning användas för ”fullföljande en af min aflidne fader, medicine- och kirurgie doktorn Pehr Ulrik Florins, i lifstiden uttalad tanke för läkarvetenskapens främjande”.¹⁹ Fonden fick således sitt namn efter donatorns far Pehr Ulrik Florin (1810–1890) som hade varit stadsläkare i Helsingfors åren 1841–1875 och en av de stiftande medlemmarna när Svenska litteratursällskapet bildades 1885. De medicinska syften som fonden var avsedd att främja låg visserligen utanför litteratursällskapetets egentliga verksamhetsområde men sällskapet tog ändå emot donationen och be-

19. Jenny Florins donationsbrev och förslag om användandet av Pehr Ulrik Florins fonds räntemedel (A:5), Folkhälsans arkiv.

Donatorn och experten. Jenny Florin donerade en del av arvet efter sin far, stadsläkaren Pehr Ulrik Florin till Svenska litteratursällskapet 1911. Professor Ossian Schauman ledde verksamheten inom den Florinska kommissionen som förvaltade gåvan inom litteratursällskapet. Foto: (t.v.) Charles Riis & C:o samt (t.h.) Daniel Nyblin, tryckt Adolf Ecksteins Verlag, Historiska bildsamlingen, Museiverket.

slutade att anlita ett särskilt organ av sakkunniga för dess förvaltning. Sålunda tillsattes en separat kommitté av medicinska experter samt representanter för litteratursällskapets styrelse som tillsammans skulle besluta om fondens användning. Detta särskilda utskott inom litteratursällskapet fick namnet Florinska kommissionen och sammanträdde för första gången den 13 januari 1912 under närvaro av professor Ossian Schauman, docent Harry Federley, professor Robert Tigerstedt, medicinalrådet L. W. Fagerlund, docent Jarl Hagelstam samt professor Axel Wallgren och statsarkivarie Reinhold Hausen. Vid mötet utsågs Schauman till kommissionens ordförande och Federley till dess sekreterare. Inför mötet hade ett förslag till kommissionens verksamhetsprogram utarbetats av en arbetsgrupp som förutom de tidigare nämnda Schauman, Hausen och Wallgren även bestod av professor Gustaf Heinrichius samt Svenska litteratursällskapets skattmästare, professor Axel Wallensköld.²⁰

20. FK protokoll 13.1.1912 (A:3), Folkhälsans arkiv; Mattila, 'Det får inte finnas dåliga svenskar i detta land!', s. 278–283; Finne, *Donatorernas bok*, s. 54–56; Steinby, *Sjuttiofem år för folkhälsan*, s. 5–7.

I motiveringen till den verksamhetsplan som den förberedande arbetsgruppen lade fram för Florinska kommissionen och litteratursällskapets styrelse, hänvisade arbetsgruppen till den trängda situation som den svenskspråkiga kulturen och befolkningen i Finland stod inför. För att trygga den svenska kulturens framtid i landet skulle det med tanke på dessa svårigheter vara värdefullt att känna till mer om de faktorer som inverkade på den finlandssvenska befolkningens "livskraft" och "folkhälsa". Arbetsgruppen förordade därför att den Florinska donationen skulle användas för att bekosta en "närmare undersökning af den svensktalande befolkningens i Finland fysiska och psykiska hälsa samt de förhållanden som, kunna anses utöva inflytande på den samma". Som exempel på sådana faktorer nämndes bland annat statistiska uppgifter om antal äktenskap och födslar, livslängd och dödlighet samt förekomsten av olika sjukdomar. Utöver detta ville man också låta undersöka vilken inverkan olika ärftlighets- och miljöfaktorer hade på den allmänna folkhälsan.²¹

Stadsläkare Pehr Ulrik Florin.
Foto: Historiska bildsamlingen,
Museiverket.

Formuleringen i det ursprungliga donationsbrevet låter antyda att riktningen för Florinska kommissionens verksamhet bestämdes av donators önskemål. Florinska kommissionens arkiv innehåller emellertid inga närmare upplysningar om vilka åsikter det var som Per Ulrik Florin under sin livstid hade gett uttryck för och som således enligt donationsavtalet skulle styra fondens användning. Inte heller framgår något om vilka förhandlingar angående kommissionens framtida verksamhet som eventuellt fördes mellan litteratursällskapet och donatorn Jenny Florin.²² Den verksamhets-

21. Förslag om användandet av Pehr Ulrik Florins fonds räntemedel (A:5), Folkhälsans arkiv.
22. Harry Federley, 'Ossian Schauman', *Folkhälsans årsberättelse 1921–1922*, s. 3–14 (A:3) Folkhälsans arkiv. Se även Margaretha Wildtgrube & Anne-Mo Rundt, 'Ut i världen', Anne-Mo Rundt (red.), *Av hela vårt hjärta. Människorna bakom Folkhälsan 1921–2011* (Helsingfors 2011), s. 13.

plan som Florinska kommissionen gjorde upp tog emellertid fasta på ett nytt och snabbt växande område inom det medicinska fältet: ärftlighetsforskning och rashygien. Med tanke på att detta område inom medicinen knappt ens hade existerat i Finland när Pehr Ulrik Florin avled år 1890 är det sannolikt att valet att rikta in verksamheten på just detta område inte härstammade varken från donatorn eller från hennes far utan var ett självständigt beslut från den expertkommitté som utsetts att förvalta donationen. Som en nyckelfigur i sammanhanget framstår därför kommissionens nyutsedda ordförande Ossian Schauman som var extra ordinarie professor i inre medicin. Genom sin forskning hade han noterat att patienter med vissa blodsjukdomar såsom anemi ofta hade anhöriga med samma eller liknande sjukdomar. Han kom därför att börja intressera sig för de ärftliga faktorernas inverkan på olika sjukdomstillstånd. När de så kallade Mendels lagar om ärftliga egenskaper återupptäcktes av den medicinska vetenskapen under åren efter sekelskiftet 1900, fattade Schauman intresse för dessa teorier som då representerade det allra nyaste inom medicinsk forskning. När han kallades till arbetet inom Florinska kommissionen fick han därför en möjlighet att förena sitt intresse för ärftlighetsforskningen med sin vilja att arbeta för den svenskspråkiga befolkningens fortlevnad i Finland.²³

Även om det inte går att avgöra till hur stor del innehållet i Florinska kommissionens verksamhetsprogram påverkades av donatorns uttryckliga önskningar är det alltså ändå tämligen uppenbart att den medicinska expertisen i den kommitté som utarbetade kommissionens verksamhetsprogram hade relativt fria händer när det gällde att välja inriktning och målsättningar. Eftersom Hausen och Wallenskiöld saknade medicinsk utbildning och närmast representerade litteratursällskapets styrelse i detta sammanhang var det därför främst de tre läkarna Schauman, Heinrichius och Wallgren som hade den medicinska sakkunskapen. Med tanke på Ossian Schaumans senare mycket aktiva roll inom kommissionen är det sannolikt att han, precis som kommissionens blivande sekreterare Harry Federley senare lät förstå, var den som utövade det största inflytandet när det gällde att bestämma vilka medicinska frågor som skulle betonas i verksamhetsprogrammet. Inom

23. Harry Federley, 'Ossian Schauman', *Folkhälsans årsberättelse 1921-1922* (P:1), Folkhälsans arkiv.

kommissionen fick han emellertid också flankstöd från flera håll, bland annat av kommissionens sekreterare Harry Federley som sedermera blev professor i genetik samt av docent Jarl Hagelstam som med tiden blev extra ordinarie professor i neurologi. Tillsammans intresserade sig dessa tre speciellt för det nya rashygieniska forskningsfält som höll på att växa fram inom internationell medicinsk forskning och möjligheterna att genom rashygien och eugenik inverka på den finlandssvenska befolkningens framtida hälsa och livskraftighet.²⁴

Inom det begränsade utrymmet för den här undersökningen finns det inte utrymme för någon utförligare diskussion om detaljerna i de rashygieniska idéer som förordades av experterna inom Florinska kommissionen. Kommissionens protokoll visar emellertid att kommissionens medlemmar inte var helt eniga om innehållet i det program som kommissionen skulle verkställa. Inom ramen för den dåtida vetenskapliga diskussionen kunde begreppet ”ras” förstås på två olika sätt. I vissa sammanhang användes begreppet ”ras” för att beskriva en stor grupp av människor som på grund av ett gemensamt biologiskt ursprung förenades av ett antal gemensamma ärftliga egenskaper som skiljde dem från andra folkgrupper. För att försöka fastställa vad som skiljde de olika raserna åt i denna bemärkelse, ägnade sig vetenskapsmän under början av 1900-talet bland annat åt olika slags antropologiska mätningar och undersökningar som syftade till att fastställa vilka fysiska egenskaper som var utmärkande för olika befolkningsgrupper. I det västra grannlandet blev exempelvis läkaren Herman Lundborg en förgrundsfigur inom detta område genom verk som *Svenska folktyper* (1919) där han presenterade bilder och beskrivningar av de olika folkgrupperna i Sverige.²⁵

-
24. Federley, 'Ossian Schauman', *Folkhälsans årsberättelse 1921–1922* (P:1), Folkhälsans arkiv; Marjatta Hietala, 'Harry Federley', Henrik Knif och et al. (red.), *Biografiskt lexikon för Finland* 3, SSLS 710:3 (Helsingfors 2011), s. 299–310; Aura Korppi-Tommola, 'Jarl Hagelstam', nätpublikationen *Kansallisbiografia*, Studia Biographica 4 (Helsinki 1997–), URN <http://urn.fi/urn:nbn:fi:sks-kbg-006840> (hämtad 2.2.2019).
25. Mattila, *Kansamme parhaaksi*, s. 15–18. Se även Hietala, 'Rotuhygieniä', s. 149–151; Pekka Kalevi Hämäläinen, 'Suomenruotsalaisten rotukäsityksiä vallankumouksen ja kansalaissodan aikoina', Marjatta Hietala, Aira Kemiläinen & Pekka Suvanto (toim.), *Mongoleja vai germaaneja – rotuteorioiden suomalaiset*, Historiallinen Arkisto 86 (Helsinki 1985), s. 407–420. Om den finlandssvenska kontexten, se även Engman, *Språkfrågan*, s. 327–333.

Redan 1912 när Florinska kommissionen inledde sitt arbete var man inom de medicinska och vetenskapliga kretsarna emellertid medveten om att det förelåg många problem med försöken att på ovan nämnda vis dela in människor i raser på basis av fysiska drag, språk eller etnicitet. I en *pro memoria* skriven av Florinska kommissionens medlem Robert Tigerstedt inför kommissionens andra möte den 26 januari 1912 hänvisade denne exempelvis till undersökningar som utförts av F. W. Westerlund och framhöll att den finska och svenska befolkningen i Finland genom århundradena hade blandats med varandra på ett sätt som gjorde det svårt att urskilja några rasskillnader mellan de båda befolkningsgrupperna.²⁶ Därför tycks den Florinska kommissionen i allmänhet ha använt begreppet ”ras” på det andra möjliga sättet; alltså för att beskriva kvaliteten på en människas arvsanlag oavsett etnisk tillhörighet. En frisk och stark människa med goda arvsanlag var enligt denna tolkning av en bättre ”ras” än de som var sjuka och svaga. Rashygienens uppgift var därför att skydda den ”friska” befolkningen från att försvagas genom uppblandning med kvalitativt sämre arvsanlag från sjuka och svaga individer. I en tid då man ännu hade en mycket oklar uppfattning om vilka egenskaper som var ärftliga och vilka som förorsakades av inverkningar från miljön, fanns det många som oroade sig för att exempelvis sjukdomar, alkoholmissbruk och sinnesproblem kunde överföras från föräldrar till barnen för att på så vis inverka menligt på framtida generationers arvsanlag. Inom ramen för detta synsätt skiljde man därför mellan dels en positiv rashygien som med hjälp av olika metoder sökte uppmuntra individer med goda arvsanlag att bilda familj och skaffa många barn, dels en negativ rashygien som i stället på olika sätt försökte hindra personer vars arvsanlag ansågs ofördelaktiga från att föra sina arvsanlag vidare.²⁷ I det program för kommissionens verksamhet som uppgjordes 1912 fastslogs att det var kommissionens uppgift att främja den svenskspråkiga befolkningens framtida hälsa och livskraftighet genom forskning kring sådana faktorer som kunde inverka skadligt på kommande generationers hälsa. Under de första verksamhetsåren fokuserades de vetenskapliga

26. Robert Tigerstedts PM, bilaga till FK protokoll 26.1.1912 (A:3), Folkhälsans arkiv. Tigerstedt hänvisade sannolikt till F. W. Westerlund, 'Studier i Finlands antropologi I-IV', *Fennia* 18:2, 20-21:5, 32:4, 33:5 (1900-1913). Se även Hämäläinen, 'Suomenruotsalaisten rotukäsitäyksiä vallankumouksen ja kansalaissodan aikoina', s. 417-418.

27. Mattila, *Kansamme parhaaksi*, s. 15-18.

undersökningarna därför närmast på kartläggningar av förekomsten av sjukdomar såsom folksjukdomen tuberkulos och olika miljöfaktorer såsom näringsfysiologiska förhållanden. Sådana undersökningar genomfördes bland befolkningen i Tenala år 1912 och därefter även i Borgå och Malax.²⁸

Så som ovan framgått var den medicinska expertisen i Florinska kommissionen väl medveten om den existerande medicinska forskning som visade att den "svenskhet" som kommissionens verksamhet omfattade inte i första rummet kunde definieras utgående från ett gemensamt genetiskt eller biologiskt ursprung, utan snarare måste uppfattas som en historiskt konstruerad språklig och kulturell gemenskap. Men trots att man på detta sätt var införstådd med att de olika språkgrupperna inte sammanföll med något tydligt urskiljbart genetiskt påbrå, fanns det bland kommissionens medlemmar emellertid ändå också en del som inte var villiga att helt slå de rasbiologiska idéerna om olika människotyper och deras biologiska "rasegenskaper" ur hågen. Utöver kartläggningar av den svenskspråkiga befolkningens födoämnen, bostadsförhållanden och sjukdomsförhållanden utförde man därför också antropologiska skall- och kroppsmätningar i samband med hälsokartläggningarna 1912 trots att man inte hade någon egentlig plan för hur dessa uppgifter skulle kunna användas i framtiden.²⁹

Allt detta innebar att Florinska kommissionen inledde sin verksamhet med högt ställda men också bitvis otydliga ambitioner för framtida vetenskapliga undersökningar. I det program som fastställdes för kommissionens verksamhet 1912 omnämndes också möjligheten att kommissionens kapital skulle kunna utökas med flera donationer. Trots detta lyckades kommissionen inte engagera fler donatorer för att finansiera verksamheten under de därpå följande åren. Första världskrigets utbrott 1914 försvårade därför det ekonomiska läget och avkastningen från den Florinska donationen som bekostade verksamheten var inte god. Från och med 1915 kunde Florinska kommissionen därför inte bekosta fler fältundersökningar.³⁰ Först när världskriget och det därmed förbundna inbördeskriget 1918 hade avslutats kunde kommissionens

28. FK protokoll 13.1.1912 (A:3), Folkhälsans arkiv. Se även Storbacka, 'Hälsan, folkets dyrbaraste egendom'.

29. FK protokoll 13.1.1912, Folkhälsans arkiv (SLSA 138o A.3), SLS.

30. FK protokoll 15.12.1915 (A:3), Folkhälsans arkiv.

arbete återupptas med förnyad intensitet. Samtidigt tog den medicinska expertisen i kommissionen också en aktivare roll i förhållande till potentiella donatorer för att säkerställa det ekonomiska understöd som krävdes för verksamheten.

Den medicinska expertisen som aktiva värvare av donationer efter 1918

Medan inbördeskriget pågick under vårvintern 1918 var verksamheten inom Florinska kommissionen mer eller mindre nedlagd, men redan två dagar efter den vita sidans segerfestligheter i Helsingfors samlades kommissionens medlemmar till ett nytt möte den 18 maj.³¹ Under den därpå följande hösten fortsatte verksamheten med förnyad intensitet. Under den första omedelbara tiden efter kriget rådde en stämning av upprördhet och bestörtning inom Florinska kommissionen. I likhet med många andra sökte också de medicinska experterna förklaringar till de nyss genomgångna krigsupplevelserna. För att finna svar vände man sig därför på nytt till vetenskapen och nya rasbiologiska efterforskningar. Samtidigt stod det klart att kommissionen behövde utöka sina ekonomiska resurser för att finansiera denna forskningsuppgift. I synnerhet ordförande Ossian Schauman men också ledamöterna Harry Federley och Jarl Hagelstam ser ut att ha arbetat mer målmedvetet för att hitta nya ekonomiska bidragsgivare bland privata finansärer och donatorer. Under åren 1918 till 1921 fick Svenska litteratursällskapet därför ta emot inte mindre än åtta nya donationer vars avkastning ställdes till Florinska kommissionens förfogande.³²

Det förnyade intresset för rastyper och rasegenskaper framträdde direkt efter kriget. Vid kommissionens möte i oktober 1918 hade sekreterare Harry Federley på uppdrag av kommissionens ordförande förberett ett antal förslag på vilka forskningsområden som Florinska kommissionen i framtiden borde låta undersöka. Av de problem som man tidigare hade intresserat sig för kunde i synnerhet tuberkulosforskningen ”såsom en allmänt spridd sjukdom äfven ur rasbiologisk synpunkt [...] göra anspråk på vårt intresse”, ansåg Federley. Utsikterna för att kunna nå några tillförlitliga resultat angående ”tuberkulosens rasbiologiska betydelse” var emellertid begränsade med tanke på de förhållande-

31. FK protokoll 18.5.1918 (A:3), Folkhälsans arkiv.

32. Finne, *Donatorernas bok*, s. 56–63; Kullberg, 'Samfundet Folkhälsans fonder', s. 100–135.

vis knappa ekonomiska resurser som kommissionen förfogade över. I sitt anförande förordade Federley därför att man borde lämna de tidigare tuberkulos- och hälsokartläggningarna för att i stället använda de knappa ekonomiska resurser som stod till buds för att undersöka vilka genetiska särdrag som kännetecknade den ”svenska rasen i Finland”. För att genomföra detta borde kommissionen arbeta med ”den moderna genetikens metoder”, något som enligt Federley innebar att kartlägga hela släkter och familjer samt kombinera det genealogiska materialet med uppgifter om olika kroppsegenskaper som antogs vara ärftliga på ett sätt som följde Mendels lag. Sådana egenskaper var till exempel hår-, hud- och ögonfärg, kroppslängd och formen på skalle, näsa, öron och andra kroppsdelar.³³

I sitt anförande antydde Federley att det fanns en del av kommissionen som önskade att kommissionens verksamhet i fortsättningen borde fokuseras mer på rasbiologiska undersökningar av finlandssvenskarnas ärftliga egenskaper. Diskussionen kring Federleys förslag utmynnade därför också i ett beslut om att utarbeta en ny verksamhetsplan för kommissionen. Något sådant dokument färdigställdes aldrig, men för uppgiften tillsattes en kommitté bestående av Ossian Schauman, Harry Federley, Jarl Hagelstam samt historikern Gabriel Nikander som nyligen hade blivit medlem av kommissionen.³⁴ Diskussionerna vid kommissionens möten antyder att dessa fyra personer hörde till dem som ville rikta in den framtida forskningsverksamheten på den svenska befolkningens genetiska särdrag.

För att de planerade rasbiologiska efterforskningarna kring finlandssvenskarnas genetiska särdrag skulle gå att genomföra krävdes emellertid ekonomiska resurser. Efter de ekonomiskt svåra åren under första världskriget erhöll Florinska kommissionen nu ett välkommet tillskott till sin ansträngda ekonomi genom en mindre donation från Svenska litteratursällskapets ordförande professor M. G. Schybergson och hans maka i maj 1918.³⁵ Donationen gjordes till minne av paret

33. Harry Federleys betänkande, bilaga till FK protokoll 24.10.1918 (A:3), Folkhälsans arkiv.

34. FK protokoll 24.10.1918 (A:3), Folkhälsans arkiv. Nikander var docent i nordisk kulturhistoria vid Helsingfors universitet och blev sedermera professor i nordisk kulturhistoria och folklivsforskning vid Åbo Akademi. Han hade efterträtt Reinhold Hausen inom kommissionen från och med början av år 1918. FK protokoll 10.1.1918 (A:3), Folkhälsans arkiv.

35. Bilaga till FK protokoll 18.5.1918 (A:3), Folkhälsans arkiv.

Schybergsons son, medicine kandidaten Gösta Schybergson som hade avrättats av de röda under kriget. Enligt villkoren för donationen skulle pengarna användas för att instifta ett pris till en färdigställd avhandling om den svenskspråkiga befolkningens ”psykiska läggning, förslagsvis med avseende på dess inställning till sociala och politiska frågor” och litteratursällskapet beslutade därför att ställa donationen till Florinska kommissionens förfogande.³⁶

Den Schybergska donationen tycks ha öppnat Florinska kommissionens ögon för att det kanske fanns en nyvaknad sympati för kommissionens målsättningar bland potentiella donatorer. Den blev i varje fall den första av flera donationer som under de närmaste åren avsevärt förbättrade Florinska kommissionens ekonomiska förutsättningar. Under tiden 1918 till 1921 fick kommissionen nämligen rätt att för Svenska litteratursällskapets räkning disponera avkastningen från inte mindre än sju nybildade fonder: Jägarkapten Bertel Pauligs fond, Doktor Victor Lindbergs fond, Anna Kjöllerefeldts minnesfond, Bergsrådet Wilhelm Schaumans fond, Hulda Quickströms testamentsfond, Gustaf Heinricius donationsfond samt den redan omnämnda Gösta Schybergsons donationsfond. Ett flertal av dessa donationer skänktes av personer som stod Florinska kommissionens ledamöter personligen nära. Wilhelm Schauman och Hulda Quickström som gjorde varsin donation till kommissionen var bror och syster till dess ordförande Ossian Schauman, medan Bertha Paulig som skänkte medlen till Jägarkapten Bertel Pauligs fond var Harry Federleys svärmor. I fallet med Doktor Viktor Lindbergs fond var kommissionens ledamot Jarl Hagelstam det enda vittnet till donationsbrevet.³⁷ De nya donationerna tycks med andra ord att i flera fall ha varit resultatet av en ny och aktiv insamlingskampanj från kommissionens sida för att säkerställa de ekonomiska resurserna för en utvidgad rasbiologisk forskningsverksamhet.

Eftersom Florinska kommissionen utsågs och årligen fick sitt mandat av Svenska litteratursällskapet blev det extra angeläget för kommissionen att säkerställa att det tydligt framgick av donationsavtalen för nya donationer att pengarna var avsedda för den medicinska forsk-

36. Bilaga till FK protokoll 18.5.1918 (A:3), Folkhälsans arkiv.

37. FK protokoll 1918–1921 (A:3), Folkhälsans arkiv. Se även Finne, *Donatorernas bok*, s. 56–63 och Kullberg, 'Samfundet Folkhälsans fonder', s. 100–135.

ning som kommissionen bedrev snarare än för litteratursällskapets egentliga målsättningar. Detta framkommer också genom formuleringarna i donationsbrev från tiden mellan 1918 till 1921. Exempelvis skulle Hulda Quickströms donation användas för vetenskapliga undersökningar av den svenska befolkningens andliga och kroppsliga hälsa i enlighet med Florinska kommissionens program. Wilhelm Schaumans donation skulle användas för ”främjandet av folkhälsan” i svenska Finland och särskilt i svenska Österbotten efter Florinska kommissionens gottfinnande. Också avkastningen från Doktor Viktor Lindbergs fond skulle enligt donationsvillkoren användas för vetenskapliga undersökningar om den andliga och fysiska hälsan hos den svenska befolkningen i Finland och villkoren för Jägarkapten Bertel Pauligs minnesfond innehåller också en liknande formulering.³⁸ De snarlika formuleringarna antyder att kommissionen aktivt påverkade formuleringarna i donationsvillkoren för att säkerställa att medlen verkligen skulle användas för kommissionens verksamhet. Samtidigt kan man anta att kommissionen även hade sitt finger med i spelet då det gällde att formulera vilka ändamål pengarna var avsedda för på ett sätt som lämnade Florinska kommissionen fri att fatta beslut om deras användning.

Även om formuleringarna i de ovan citerade donationsbrev var tydliga med att pengarna skulle användas i enlighet med Florinska kommissionens program så var de samtidigt också förhållandevis vaga beträffande några egentliga detaljer i detta program. Detta innebar att kommissionen hade nästan helt fria händer då det gällde att fatta beslut om hur pengarna skulle användas. Ett exempel på detta var de interna förhandlingar om ändamålet för medlen ur Jägarkapten Bertel Pauligs fond som Florinska kommissionen förde åren 1919–1920. De donerade medlen på 200 000 mark hade skänkts till litteratursällskapet av Bertha Paulig till minne av hennes son Bertel Paulig våren 1919. Avkastningen från Jägarkapten Bertel Pauligs fond skulle enligt donationsvillkoren användas till främjande av ”folkhälsan i Svenska Finland” och kommissionen överlät därför till ordförande Ossian Schauman och sekreterare Harry Federley att inkomma med ett utförligare förslag till lämpliga sätt att använda fondens avkastning.³⁹

38. Finne, *Donatorernas bok*, s. 59; Kullberg, 'Samfundet Folkhälsans fonder', s. 100–105.

39. FK protokoll 9.5.1919 (A:3), Folkhälsans arkiv.

Av betänkandet framkommer att Florinska kommissionen försökte hitta ett användningsområde som tillmötesgick donatorns önskningsmen som också understödde kommissionens rasbiologiska program. Sålunda framhöll Schauman och Federley bland annat att Bertel Paulig under sin livstid intresserat sig för tuberkulosbekämpning och idrott. Enligt kommitténs beräkningar skulle emellertid ett förslag som väckts om inrättandet av en tuberkulosdispensär ha blivit för dyrt med tanke på den avkastning som fonden kunde väntas generera. Ett annat förslag om att bruka medlen för att främja idrottsutövningen i landet förkastades också eftersom den medicinska expertisen ansåg att ”all sport, med jäktande efter rekord av olika slag” var skadligt för hälsan och därför borde motarbetas. En ”sund och hälsan befordrande idrott” var givetvis inte skadlig i sig, framhöll kommittén, men det var ändå alltför svårt att skilja en sådan hälsosam ”idrott” från skadlig ”sport” i ovanstående mening. Dessutom kunde dylika satsningar på idrott visserligen höja enskilda individers hälsotillstånd, men de skulle knappast verka för att höja den allmänna ”folkhälsan” i någon nämnvärd omfattning, ansåg kommittén som därför inte heller ville förorda detta användningsområde för pengarna.⁴⁰

Florinska kommissionen förkastade på det här sättet alla sådana förslag som kunde antas ha legat fondens namngivare nära. I stället valde man att sammanföra fonden med en annan donation som också hade kommit kommissionen till del vid samma tidpunkt. Dessa medel hade i maj 1918 donerats till litteratursällskapet till minne av Florinska kommissionens tidigare medlem, professorn i medicin Gustaf Heinrichius. Avkastningen från donationen på 40 000 mark skulle enligt donators vilja användas för ”den svenska landtbefolkningen i Finlands fysiska förkovran” med särskilt beaktande av emigrationens och folksjukdomarnas bekämpande samt praktiska åtgärder för förbättrandet av lantbefolkningen ekonomiska förhållanden, yrkesskicklighet och jordbrukskunskaper. Litteratursällskapet överlät därför till Florinska kommissionen att fatta beslut om dess användning.⁴¹ Kommissionen beslutade i sin tur att försöka hitta ett gemensamt användningsområde för den Heinrichiuska fonden och Jägarkapten Bertel Pauligs fond. På förslag av Schauman och Federley som förberett ärendet beslutades

40. Bilaga till FK protokoll 15.1.1920 (A:3), Folkhälsans arkiv.

41. FK protokoll 18.5.1918 (A:3), Folkhälsans arkiv.

därför att de båda fondernas medel skulle anslås för premiering av mödrar till välskötta och friska barn, något som man föreställde sig att skulle gynna hela den finlandssvenska folkhälsan.⁴²

Genom att bedriva en proaktiv strategi i förhållande till donatorerna lyckades Florinska kommissionen på det här sättet skaffa fram de ekonomiska medel som behövdes för att etablera kommissionen som en medicinsk expertorganisation under åren närmast efter inbördeskriget samtidigt som man också lyckades bevara den medicinska expertisens frihet att fatta beslut om pengarnas användning i enlighet med sina egna målsättningar. När den verksamhet som Florinska kommissionen bedrev blev allt mer omfattande tack vare de nya ekonomiska resurserna ställde detta emellertid också nya krav på organisationen. I egenskap av en årligen utsedd kommitté inom Svenska litteratursällskapetets styrelse blev det svårt för Florinska kommissionen att ingå avtal och överenskommelser. Vid kommissionens möte den 14 januari 1921 föreslogs därför att kommissionen skulle konstitueras sig som en separat förening och juridisk person.⁴³ Det konstituerande mötet för den nya organisationen Samfundet Folkhälsan i svenska Finland hölls den 16 mars 1921.⁴⁴ Vid det nybildade samfundets första möte den 19 april 1921 beslutades det att man hos Svenska litteratursällskapet skulle anhänga om att Per Ulrik Florins fond, Doktor Viktor Lindbergs fond, Anna Kjöllersfeldts fond, Jägarkapten Bertel Pauligs fond och Bergsrådet Wilhelm Schaumans fonder skulle överlätas till samfundet.⁴⁵

Den borgerliga filantropins återkomst inom Samfundet Folkhälsan

Det nybildade samfundet Folkhälsan inledde sin verksamhet i enlighet med ett nytt och ambitiöst verksamhetsprogram. Florinska kommissionens målsättning hade varit att genom vetenskapliga undersökningar kartlägga hälsotillståndet bland den finlandssvenska befolkningen. Inom ramen för Folkhälsan ville man nu också sprida de vetenskapliga

42. Bilaga till FK protokoll 15.1.1920 (A:3), Folkhälsans arkiv. Florinska kommissionens moderspremiering inleddes 1920 och fortsatte därefter inom Samfundet Folkhälsan fram till 1939. Harry Federley, 'Samfundets moderspremiering och dess syfte', Harry Federley et al., *Samfundet Folkhälsan i Svenska Finland 1921–1946. Festskrift utgiven med anledning av samfundets 25-årsjubileum* (Helsingfors 1946), s. 127–135.

43. FK protokoll 14.1.1921 (A:3), Folkhälsans arkiv. Om Folkhälsans tillblivelse, se även Steinby, *Sjuttiofem år för folkhälsan*, s. 19–20.

44. FK protokoll 28.1.1921 (A:3), Folkhälsans arkiv.

45. FH protokoll 19.4.1921 (A:3), Folkhälsans arkiv.

kunskaperna till allmänheten genom folkupplysning och ett praktiskt inriktat folkhälsoarbete. Som ett led i detta arbete började man bland annat anställa särskilda hälsosystrar vars arbetsuppgifter gick ut på att bedriva folkupplysning i hälsovårdsfrågor.⁴⁶ Trots att samfundet redan under 1920-talet årligen mottog ett statligt bidrag för sin verksamhet räckte dessa resurser inte på långt när till för den kontinuerligt växande verksamheten som hela tiden slukade större och större summor i form av löner och verksamhetsbidrag till de filialföreningar som började bildas runt om i Nyland, Österbotten, Åboland och Åland. För att täcka kostnaderna för allt detta var man därför beroende av både större och mindre privata bidrag i form av gåvor och donationer. Under perioden 1921 till 1939 tillkom 18 donationer som förvaltades av Folkhälsan som en separat fond.⁴⁷

Samfundets nya ställning som en självständig juridisk person förändrade också förhållandet till potentiella donatorer och gåvogivare. Enligt Folkhälsans första stadgar som godkändes vid det konstituerande mötet 1921 bedrev samfundet i första hand sin verksamhet genom styrelsen och ett antal arbetande ledamöter som utsågs vid samfundets möten. Rösträtt vid samfundets möten hade endast samfundets arbetande ledamöter och styrelsemedlemmar samt eventuella korresponderande ledamöter och hedersledamöter. Utöver detta möjliggjorde stadgarna även för så kallade understödande ledamöter att delta i samfundets möten, dock utan rösträtt. Personer som ihågkommit samfundet med donationer betraktades automatiskt som understödande medlemmar och fick därför rätt till en viss inblick i det sätt på vilket deras donationer förvaltades.⁴⁸ Denna nya transparens i förhållande till (de större) bidragsgivarna var ett sätt för Folkhälsan att upprätthålla ett förtroende för samfundets verksamhet bland samfundets gåvogivare och donatorer. Eftersom framtida donationer inte riskerade att upplukas av litteratursällskapets egentliga verksamhet kunde den medicinska expertisen även upphöra med att inverka på formuleringarna i enskilda donationsvillkor för att säkerställa att medlen öronmärktes för de egna målsättningarna. De donatorer som skänkte sina pengar

46. "Folkhygienisk upplysnings- och hjälpverksamhet i svenska Finland" (A:1.1), Folkhälsans arkiv.

47. Dessa uppgifter har sammanställts av författaren på basis av uppgifter som hämtats ur Kullberg, 'Samfundet Folkhälsans fonder'.

48. Stadgar för Samfundet Folkhälsan i Svenska Finland 1921 (A:2), Folkhälsans arkiv.

till samfundet fick därmed också en större frihet att formulera donationsvillkoren efter eget gottfinnande.

Florinska kommissionens omorganisering till ett självständigt samfund och juridisk person med en kontinuerligt växande verksamhet innebar således att förhållandet mellan den medicinska expertisen i samfundets ledning och de ekonomiska bidragsgivarna förändrades på flera sätt. Till skillnad från Florinska kommissionen kunde samfundet ta emot gåvor och bidrag utan att det krävdes ett särskilt donationsavtal som föreskrev hur pengarna skulle användas för att dessa inte skulle räknas som ett bidrag till Svenska litteratursällskapets allmänna målsättningar. Redan en månad efter det konstituerande mötet hade samfundet därför fått ta emot två mindre gåvor avsedda för samfundets verksamhet och under det första verksamhetsåret lyckades man samla ihop cirka 78 000 mark i gåvor.⁴⁹ Bland de företag som därefter regelbundet donerade större och mindre bidrag till verksamheten fanns firmor såsom Finlaysons fabrik i Tammerfors, Kymmene Aktiebolag, Nordiska föreningsbanken, Finska Ångfarts Aktiebolaget, varuhuset Stockmann samt många fler. Vanligtvis bestod dessa gåvor av summor på 1 000 till 5 000 mark per gång.⁵⁰ Till skillnad från de testamentariska donationerna och gåvorna fastställdes sällan några egentliga villkor för hur dessa mindre bidrag skulle användas och de kunde därför disponeras fritt enligt styrelsens gottfinnande.

Också den nya organisationens namn gjorde det lättare att engagera donatorer. Medan rasfrågor och rashygien förutsatte en viss orientering i aktuell medicinsk och samhällspolitisk debatt för att väcka potentiella donatorers intresse, var begreppen ”folkhälsa” och ”folkhälsoarbete” lättare för potentiella donatorer att associera till traditionella filantropiska ändamål. De nya, praktiskt inriktade verksamhetsformerna med hälsosystrar, hälsoupplýsning och förebyggande hälsovårdsarbete låg därtill närmare de vedertagna formerna för borgerlig filantropi och välgörenhet än de rasbiologiskt informerande vetenskapliga undersökningar som Florinska kommissionen hade ägnat sig åt. Folkhälsans praktiskt inriktade hälsofrämjande arbete bland mödrar och barn som utåt representerades av de kvinnliga ”hälsosystrar” som organisatio-

49. FH protokoll 19.4.1921 (A:3) och FH årsberättelse 1921–1922, s. 25 (P:1), Folkhälsans arkiv.

50. Uppgifterna baserar sig på anteckningar i styrelsens protokoll under den berörda perioden. FH protokoll 1921–1939 (A:3), Folkhälsans arkiv.

nen började utbilda och anställa, hade en helt annan framtoning än de vetenskapliga undersökningar och kartläggningar som Florinska kommissionen hade genomfört. Kanske kan man till och med tänka sig att just hälsosystrarnas arbete och framtoning var en orsak till att majoriteten av Folkhälsans donatorer under perioden 1921 till 1939 faktiskt var kvinnor?⁵¹

I varje fall formulerades donationsvillkoren för flera av de donationer som samfundet fick ta emot under de första två årtiondena av verksamheten på ett sätt som gjorde det tydligt att gåvogivarna ville understöda traditionella filantropiska ändamål inom vård och omsorg. Ett exempel på detta var Clara Aline Kjöllnerfeldts fond som tillföll Folkhälsan redan 1923. Fröken Clara Aline Kjöllnerfeldt hade testamenterat sin egendom till Svenska litteratursällskapet på villkoren att sällskapet skulle upprätta och upprätthålla ”en vårdanstalt för obildbara andesvaga och andesvaga epileptiska barn ur svenskspråkiga hem i Finland”. Hemmet skulle enligt donators önskan kallas Mai-hemmet och testamentet innehöll utförliga instruktioner för hur det skulle organiseras. Hemmet skulle ledas av en kvinnlig föreståndarinna och de barn som bodde där skulle enligt donators formulering behandlas ”humant och kärleksfullt” medan andan inom hemmet skulle präglas av en ”levande, frisk kristendom”. Vid behov skulle också de barn som vuxit upp på anstalten beredas möjlighet att stanna kvar där även sedan de blivit vuxna. Litteratursällskapet ansåg det emellertid omöjligt att uppfylla dessa villkor och förordade i stället att gåvan skulle överlåtas till Folkhälsan.⁵²

Clara Aline Kjöllnerfeldts donation är intressant eftersom den för första gången gav upphov till en situation där donatorn önskade att de ekonomiska medlen skulle användas för ett slag av filantropisk verksamhet som klart skiljde sig från den upplysande och konsulterande roll som den medicinska expertisen i samfundets styrelse uppfattade som organisationens primära verksamhet. För den medicinska expertisen i Folkhälsans ledning innebar nämligen ”hälsa” främst en frånvaro av

51. Av de 18 donationer som bildade en egen fond under denna tid skänktes åtta av kvinnor och sex av män. Bakom de fyra övriga fonderna stod ett äkta par eller en sammanslutning av flera personer. Uppgifterna har sammanställts av författaren på basis av uppgifter som hämtats ur Kullberg, 'Samfundet Folkhälsans fonder'.

52. Clara Aline Kjöllnerfeldts testamente, bilaga till FH protokoll 11.10.1923 (A:3), Folkhälsans arkiv.

sjukdom eller funktionsnedsättning. Denna tolkning var vanlig inom hela det dåtida ”folkhälsoarbetet” som till stor del inriktades just på förebyggande upplysningskampanjer och folkbildningsarbete i preventivt syfte.⁵³ I egenskap av en rådgivande och folkupplysande medicinsk expertorganisation var Folkhälsan enligt styrelsens tolkning inte avsedd att arbeta som en traditionell välgörenhetsorganisation, som tillhandahöll vård av sjuka eller andra filantropiska hjälpinsatser till förmån för nödlidande. Vid en behandling av villkoren för den Kjöllersfeldtska donationen inom Folkhälsans styrelse kunde man därför konstatera att det stipulerade ändamålet visserligen låg ”utom samfundets målsättning”, men att man ändå inte ville vägra att ta emot gåvan.⁵⁴

Också bland de övriga donationer som Folkhälsan fick ta emot under de därpå följande åren förekom det flera exempel där donatorns önskemål angående ändamålen för donationen avsevärt skiljde sig från den syn på Folkhälsans målsättningar som rådde inom den medicinska expertisen i Folkhälsans ledning. År 1924 tog samfundet exempelvis emot en testamentarisk donation av Selma Sourander som fick namnet Marie och Wilhelm Souranders fond. Enligt testamentsdatorns vilja skulle dessa medel användas till förebyggande av blindhet samt till vård av blinda hjälpbehövande med svenska som modersmål som efter att ha ägt syn förlorat den.⁵⁵ Också handlanden K. F. Winters donationsfond som tillkom 1927, gick i den traditionella välgörenhetens tecken. Fondens medel skulle enligt donators vilja användas för understöd till särskilt behövande barn. Vem som skulle få ta emot gåvan stipulerades inte i testamentet och därför kom pengarna att efter

53. Se Minna Harjula, *Hoitoonpääsyn hierarkiat. Terveyskansalaisuus ja terveyspalvelut Suomessa 1900-luvulla* (Tampere 2015), s. 31–67; Minna Harjula, *Terveysten jäljillä. Suomalainen terveystaloustieteen historia 1900-luvulla* (Tampere 2007), s. 16–39. Om folkhälso-begreppet inom Folkhälsan och Finska befolkningsförbundet (Väestöliitto) under 1940- och 1950-talen, se även Bergenheim, 'Cherishing the health of the people'.

54. FH protokoll 11.10.1923 (A:3), Folkhälsans arkiv. Folkhälsans styrelse valde i detta sammanhang att ta emot donationen, men det vårdhem som Clara Aline Kjöllersfeldt hade planerat för förverkligades emellertid inte eftersom styrelsen hänvisade till att de inkomster som donationen inbringade var för små för att täcka kostnaderna för hemmet. Först 35 år senare kunde hälften av fondens kapital användas för anläggningskostnaderna i samband med föreningen Barnens värn upprättade ett internat för barn med funktionsvariationer i Barnens by i Borgå. Återstoden av avkastningen på kapitalet skulle årligen användas för att täcka byns löpande utgifter. FH protokoll 20.9.1957 och 18.12.1957 (A:3), Folkhälsans arkiv; Finne, *Donatorernas bok*, s. 62–63.

55. FH protokoll 1.10.1924 samt 30.12.1927 (A:3), Folkhälsans arkiv.

testamentets exekutörs övervägande överlåtas till Folkhälsan. En del av intäkterna användes därför för Folkhälsans egen verksamhet till förmån för utbildning och hälsovård bland behövande barn, medan resten förmedlades bland andra svenskspråkiga föreningar som arbetade för svenskspråkiga barns uppfostran och vård.⁵⁶ Till skillnad från det sätt på vilket Florinska kommissionen hade handlat under åren efter inbördeskrigen så avhöll sig alltså Folkhälsans styrelse från att använda sin expertroll för att påverka potentiella donatorer.

Avslutande diskussion

Eftersom det nya Samfundet Folkhälsans växande verksamhet var beroende av en kontinuerlig tillströmning av både större och mindre privata gåvor och bidrag, blev också relationen till donatorerna – både de som redan ihågkommit samfundet med gåvor och de som eventuellt kunde tänkas göra det i framtiden – viktigare än tidigare. Florinska kommissionens förvandling från en årligen tillsatt expertkommitté inom litteratursällskapet till en självständig organisation påminner därför i någon bemärkelse om en förändring inom det filantropiska fältet i Förenta staterna som samhällsvetaren Peter Frumkin har beskrivit. Frumkin menar att den amerikanska filantropin före 1960-talet i första hand bedrevs av enskilda välbeställda donatorer som personligen eller genom familjemedlemmar fördelade bidrag till välgörande ändamål via privata fonder. Dessa bidragsgivare arbetade oftast med en minimal administration och fördelade ekonomiska bidrag enligt sitt eget gottfinnande och utan någon offentlig redovisningsskyldighet. Efter 1960-talet började dessa privata bidragsgivare emellertid allt oftare lämna över så väl ledningen av stiftelser och fonder som ansvaret för fördelningen av medlen till olika experter och organ av sakkunniga. Detta medförde ett större behov av administrativt arbete och en ökande byråkratisering av det filantropiska arbetet. De privata stiftelserna och fonderna började till en större omfattning påminna om offentliga institutioner med krav på öppenhet och redovisning av beslutsprocesser.⁵⁷

56. FH protokoll 25.5.1939 (A:3), Folkhälsans arkiv; Kullberg, 'Samfundet Folkhälsans fonder', s. 110.

57. Peter Frumkin, *Strategic Giving. The Art and Science of Philanthropy* (Chicago 2006), s. 90–91.

I Finland såg utvecklingen inom det filantropiska fältet delvis annorlunda ut. En stor del av de medel som var avsedda för filantropiska ändamål i Finland bestod nämligen av mindre donationer som kanaliserades till ett bestämt ändamål via en av de många allmännyttiga organisationer som bildades på både finskspråkigt och svenskspråkigt håll under 1800-talet och början av 1900-talet. I och med att organisationer såsom Svenska litteratursällskapet och kulturfonder på båda sidor av språkgränsen förvaldade donationer från flera olika bidragsgivare minskade möjligheten att inkludera bidragsgivaren eller dennes släktingar i beslutsprocesserna. I stället föll ansvaret för att förvalta och fördela avkastningen från donationerna på en styrelse eller kommitté av experter, något som även skedde inom Florinska kommissionen. Jämfört med andra stiftelser var beslutsgången i den här typen av förvaltning inte nödvändigtvis mer transparent för en utomstående, men enskilda donatorers och deras släktingars möjlighet att påverka kapitalets förvaltning och fördelning kom däremot att bli svagare. De experter som förvaldade kapitalet kunde visserligen, om så krävdes, välja att inhämta donatorns eller släktingarnas synpunkt i särskilt viktiga frågor kring pengarnas förvaltning, men donatorns egentliga inflytande över medlens framtida användning begränsades ändå i första hand till det ursprungliga donationsbrevet och de villkor som eventuellt formulerades där.

Eftersom enskilda donatorers inflytande över de filantropiska medel som stora välgörenhetsinstitutioner förvaldade var litet, lämnade detta ett relativt stort handlingsutrymme för de experter som i likhet med Florinska kommissionen förvaldade en enda eller ett mindre antal donationer. Eftersom Florinska kommissionen inte behövde redovisa sina beslut på annat sätt än i en kortfattad årlig rapport till Svenska litteratursällskapets styrelse kunde man operera med en minimal mängd administration och mycket liten insyn från utomstående. Experterna i kommissionen hade på så vis i det närmaste övertagit den egenmäktiga donatorns position i Peter Frumkins presentation av det amerikanska filantropiska systemet. Under 1910-talet hade läkarvetenskapen en hög prestige i förhållande till andra vetenskaper samtidigt som rasbiologi och dess tillämpning i rashygien betraktades som ett legitimt delområde inom medicinen. När Florinska kommissionen förhandlade med donatorer och potentiella bidragsgivare gagnades den därför av att rasbiologernas synpunkter uttalades med den pondus som tillkommer en vetenskaplig expert.

I början av den här uppsatsen frågade jag, kanske aningen provokativt, vad som hände när vetenskapen och donatorerna gjorde gemensam sak i språkfrågan. I ljuset av det som ovan anförts kan man emellertid fråga sig om den medicinska expertisen och det privata kapitalet egentligen någonsin gjorde rashygienen till ett gemensamt ärende. Så som min granskning av Florinska kommissionens uppkomst och formering visat, är det inte troligt att varken Jenny Florin eller hennes far Pehr Ulrik Florin låg bakom tanken på det rashygieniska forskningsarbete som kommissionen gjorde till sin uppgift. Inte heller var det någon av de donatorer som mellan 1918 och 1921 skänkte sina pengar till Svenska litteratursällskapet för att förvaltas av Florinska kommissionen som uttryckligen angav att pengarna skulle användas för att främja rashygieniska syften, även om några av dem nog kan tolkas i den riktningen. Med tanke på att donatorernas möjlighet att ta del av information om Florinska kommissionens tidigare verksamhet och framtida verksamhetsplaner var synnerligen liten och till största delen begränsade sig till sådan information som kommissionen eller någon av dess medlemmar valde att muntligen förmedla är det också oklart i vilken omfattning donatorerna ens kände till det exakta innehållet i det arbete som kommissionen bedrev. Detta behöver givetvis inte betyda att donatorerna *inte* var införstådda med eller understödde de rasbiologiska idéer som kommissionen intresserade sig för. Men utan ett källmaterial som kan belysa donatorernas intentioner och det sätt på vilket Florinska kommissionens medlemmar värvade bidrag i större detalj är det omöjligt att veta huruvida de enskilda donatorerna ville understöda allmän medicinsk forskning bland den svenskspråkiga befolkningen i Finland eller rasbiologisk forskning om en biologiskt definierad ”svensk” ras.

Det faktum att Folkhälsans ledning kunde upphöra med att styra formuleringarna i donationsavtalen räcker givetvis inte som en ensam förklaring till varför det nybildade Samfundet Folkhälsan så småningom övergav de rasbiologiska idéer som hade intresserat Florinska kommissionen. För att finna en djupare förståelse för de olika faktorer som samverkade i rasbiologins transformation från etablerad vetenskap till marginell pseudovetenskap måste man emellertid, så som denna undersökning understryker, även beakta övriga typer av kunskap som cirkulerade i och utanför de vetenskapliga kretsarna under den här tiden. Till dessa kunskaper räknas till exempel hälsosystrars och läkares

känedom om sina patienter och deras levnadsförhållanden, men också brukspatroners, godsägares och andra potentiella donatorers uppfattning om de sociala behoven bland städernas fabriksarbetare, landsbygdsbefolkningen eller den ”finlandssvenska” befolkningen i stort. En kunskapshistorisk granskning av förhållandet mellan den vetenskapliga expertisen och de ekonomiska donatorerna kan därför förklara en del av den process som medförde att Florinska kommissionens syn på hälsa som ett tillstånd som måste upprätthållas genom förebyggande och skyddande åtgärder stegvis övergick i en ny förståelse av ordet inom Samfundet Folkhälsan. I likhet med Världshälsoorganisationen WHO, som år 1946 definierade ’hälsa’ som ”ett tillstånd av fullständigt fysiskt, psykiskt och socialt välbefinnande” snarare än en frånvaro av sjukdom och funktionsnedsättningar, kom Folkhälsan nämligen med tiden att börja arbeta för en hälsa som alltid kan utvecklas och stödas oavsett individens utgångsläge.⁵⁸ Att den medicinska expertisen på så vis gjorde gemensam sak med den borgerliga filantropins traditioner bidrog i förlängningen till en mer demokratisk syn på hälsa och välmående inom det finlandssvenska samfundet.

58. WHO:s definition av hälsa godkändes under en internationell hälsokonferens i New York i juli 1946. Se World Health Organization WHO, ’Constitution of the World Health Organization’, Basic documents, Forty-fifth edition, Supplement, October 2006, https://www.who.int/governance/eb/who_constitution_en.pdf (hämtad 4.2.2019).